SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI KORREKSION-PEDAGOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH

Mamadiyorova Nafisa Sohibjon qizi

O‘qituvchi: Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularning bilish jarayonlari, nutqi, xotirasi, diqqati, tafakkuri hamda hissiy-irodaviy rivojlanishidagi o‘ziga xos jihatlar yoritilgan. Shuningdek, ushbu toifadagi bolalarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi biologik, psixologik va ijtimoiy omillar, ularni erta aniqlash, ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llab-quvvatlash va korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etish masalalari tahlil qilingan. Maqolada bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, logoped, psixolog, pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar

ruhiy rivojlanish, rivojlanish sustlashuvi, psixologik xususiyatlar, maxsus pedagogika, korreksion ta’lim, bilish jarayonlari, nutq rivojlanishi, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.

1. Kirish (Introduction)

Bola rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning davomida jismoniy, aqliy, ruhiy, ijtimoiy va nutqiy qobiliyatlari shakllanadi. Har bir bolaning rivojlanish sur’ati o‘ziga xos bo‘lib, ayrim bolalarda yoshiga mos psixik funksiyalarning shakllanishi sekinlashgan holda kechishi mumkin. Bunday holat pedagogika va maxsus psixologiyada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar muammosi sifatida o‘rganiladi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar — bu psixik rivojlanishning ayrim yoki bir nechta sohalarida, jumladan, bilish faoliyati, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, hissiy-irodaviy rivojlanish va ijtimoiy moslashuvda yoshiga nisbatan sekinlashish kuzatiladigan bolalardir. Ushbu holatning namoyon bo‘lishi va davomiyligi har bir bolada turlicha bo‘lishi mumkin.

Mazkur tushunchani intellektual rivojlanish buzilishlari bilan bir xil deb hisoblash to‘g‘ri emas. Ruhiy rivojlanish sur’atining sustlashuvi ayrim holatlarda tegishli pedagogik, psixologik va logopedik yordam natijasida sezilarli darajada kamayishi mumkin. Intellektual rivojlanish buzilishlari esa alohida diagnostik mezonlar asosida baholanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ICD-11 tasnifida intellektual rivojlanish buzilishlarini aniqlashda intellektual faoliyat bilan bir qatorda kundalik hayotga moslashuv ko‘nikmalarini ham baholash zarurligi ko‘rsatilgan.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o‘z vaqtida aniqlash va ularning individual ehtiyojlariga mos ta’limiy yordam ko‘rsatish kelajakdagi o‘quv faoliyati, mustaqilligi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi: ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini ilmiy manbalar asosida o‘rganish, ularni rivojlantirish va ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlashning samarali pedagogik yo‘nalishlarini aniqlash.

Maqolaning vazifalari:

– Ruhiy rivojlanish sustlashuvi tushunchasining mazmunini yoritish.

– Ushbu bolalarning bilish jarayonlari va nutqiy rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish.

– Rivojlanish sustlashuviga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish.

– Korreksion-pedagogik ishlarning asosiy yo‘nalishlarini ko‘rsatish.

– Oila, pedagog va mutaxassislar hamkorligining ahamiyatini asoslash.

2. Metodologiya (Methods)

Maqolani tayyorlashda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ilmiy manbalarni taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik kuzatish usullarining nazariy imkoniyatlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini maxsus pedagogika, maxsus psixologiya, bolalar rivojlanishi va inklyuziv ta’limga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Jumladan, L.S. Vigotskiyning rivojlanish va ta’lim o‘rtasidagi munosabatga doir ilmiy qarashlari, M.S. Pevzner va K.S. Lebedinskayaning rivojlanish sustlashuvi masalalariga oid tadqiqotlari, shuningdek, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va UNICEF materiallari nazariy manba sifatida ko‘rib chiqildi.

Tahlil jarayonida quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratildi:

1. Ruhiy rivojlanish sustlashuvining nazariy mazmuni.

2. Bolalarning bilish faoliyatidagi o‘ziga xosliklar.

3. Nutqiy va kommunikativ rivojlanish.

4. Hissiy-irodaviy hamda ijtimoiy moslashuv.

5. Korreksion-pedagogik yordamning mazmuni va tashkil etilishi.

Ushbu maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda mustaqil eksperimental tadqiqot yoki muayyan bolalar guruhidan olingan statistik natijalar keltirilmagan. Xulosalar ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini tahlil qilish asosida shakllantirilgan.

3. Natijalar (Results)

3.1. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning asosiy xususiyatlari

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda psixik jarayonlarning shakllanish sur’ati turlicha bo‘lishi mumkin. Ayrim bolalarda diqqatni jamlash va saqlash qiyinlashsa, boshqalarida eslab qolish, fikrlash, nutqiy ifodalash yoki mustaqil topshiriq bajarish jarayonida qiyinchiliklar kuzatiladi.

Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Diqqat xususiyatlari. Bunday bolalarda diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi yetarli darajada shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Ular uzoq vaqt bir topshiriq bilan shug‘ullanishda qiynalishi, tashqi ta’sirlarga tez chalg‘ishi mumkin. Shu sababli mashg‘ulotlarni qisqa, tushunarli va bosqichma-bosqich tashkil etish maqsadga muvofiq.

Xotira xususiyatlari. Yangi ma’lumotlarni eslab qolish, saqlash va qayta tiklash jarayonlari sekinroq kechishi mumkin. Ayniqsa, og‘zaki materialni eslab qolishda qo‘shimcha ko‘mak talab qilinadi. Ko‘rgazmali vositalar, rasmlar, predmetlar va takrorlash usullari o‘zlashtirishni yengillashtiradi.

Tafakkur xususiyatlari. Ayrim bolalarda umumlashtirish, taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari sekinroq rivojlanadi. Amaliy harakatlar, predmetlar bilan ishlash va hayotiy misollar orqali tushuntirish samarali hisoblanadi.

Nutq xususiyatlari. Lug‘at boyligining cheklanganligi, grammatik tuzilmalardan foydalanishda qiyinchilik, tovushlarni talaffuz qilishdagi kamchiliklar va bog‘lanishli

nutqning yetarli shakllanmaganligi uchrashi mumkin. Biroq bu belgilar barcha bolalarda bir xil namoyon bo‘lmaydi.

Hissiy-irodaviy xususiyatlar. Ayrim bolalarda o‘ziga ishonchsizlik, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, topshiriqni oxirigacha bajarishda qiynalish yoki hissiy reaksiyalarning beqarorligi kuzatilishi mumkin. Ijobiy rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlovchi muhit bunday holatlarni yengillashtirishga yordam beradi.

3.2. Ruhiy rivojlanish sustlashuviga ta’sir etuvchi omillar

Bolaning rivojlanishi irsiy, biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Ruhiy rivojlanish sur’atining sekinlashuviga ham turli omillar sabab bo‘lishi mumkin.

Biologik omillar:

– Homiladorlik davridagi ayrim asoratlar.

– Muddatidan oldin tug‘ilish.

– Tug‘ruq davridagi ayrim noqulay holatlar.

– Markaziy asab tizimining rivojlanishiga ta’sir qiluvchi kasalliklar.

– Erta bolalik davridagi ayrim og‘ir kasalliklar.

Psixologik va ijtimoiy omillar:

– Bola bilan muloqotning yetarli emasligi.

– Ta’limiy va rivojlantiruvchi muhitning cheklanganligi.

– Uzoq davom etuvchi ruhiy zo‘riqish.

– Oiladagi beqaror munosabatlar.

– Bolaning individual ehtiyojlariga mos pedagogik yordamning yetishmasligi.

Shuni ta’kidlash kerakki, sanab o‘tilgan omillarning mavjudligi bolaning albatta rivojlanishida sustlashuv yuzaga kelishini anglatmaydi. Har bir holat mutaxassislar tomonidan alohida baholanishi lozim.

3.3. Korreksion-pedagogik ishlarning asosiy yo‘nalishlari

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan olib boriladigan ishlar bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, qiyinchiliklarini kamaytirish va mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratiladi.

Korreksion-pedagogik ishlarning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Bilish jarayonlarini rivojlantirish.

Diqqat, xotira, idrok va tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi mashg‘ulotlardan foydalanish mumkin:

– Rang va shakllarni farqlash.

– Predmetlarni belgilari bo‘yicha guruhlash.

– O‘xshash va farqli jihatlarni topish.

– Rasmlar asosida voqealarni ketma-ket joylashtirish.

– Eslab qolish va qayta hikoya qilish mashqlari.

2. Nutqni rivojlantirish.

Nutqiy rivojlanishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda logopedik mashg‘ulotlar muhim o‘rin tutadi. Mashg‘ulotlarda bolaning nutqiy ehtiyojlari va individual imkoniyatlari hisobga olinadi.

Asosiy ish yo‘nalishlari:

– Faol va passiv lug‘at boyligini oshirish.

– To‘g‘ri grammatik nutqni shakllantirish.

– Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish.

– Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish ustida ishlash.

– Savol-javob va dialogik nutqni rivojlantirish.

3. Hissiy-irodaviy sohani rivojlantirish.

Bola o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ifodalash va boshqarishni o‘rganishi kerak. Bunda rolli o‘yinlar, ijodiy mashg‘ulotlar, suhbatlar va ijobiy rag‘batlantirishdan foydalaniladi.

4. Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish.

Bolaga tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamoaviy o‘yinlarda ishtirok etish, navbat kutish, oddiy qoidalarga rioya qilish va kundalik hayotdagi mustaqil ko‘nikmalarni egallash o‘rgatiladi.

5. Individual ta’limiy yondashuv.

Har bir bolaning rivojlanish darajasi, qiziqishlari, ehtiyojlari va o‘zlashtirish sur’ati hisobga olinishi zarur. Topshiriqlar bolaning imkoniyatlariga moslashtirilib, murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshiriladi.

3.4. Oila va mutaxassislar hamkorligining ahamiyati

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash faqat pedagogning vazifasi emas. Bu jarayonda ota-ona, tarbiyachi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, psixolog, logoped va zarur hollarda tibbiyot mutaxassislari hamkorlikda faoliyat olib borishi kerak.

Ota-onalar bolaga kundalik hayotda mustaqil harakat qilish imkoniyatini berishi, u bilan muntazam suhbatlashishi, kitob o‘qishi, o‘yinlar tashkil etishi va pedagog tavsiyalariga amal qilishi muhim.

Pedagog esa bolaning rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borishi, uning qiyinchiliklarini aniqlashi va individual ta’limiy vazifalarni belgilashi lozim.

Bunday hamkorlik bolaning ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi va ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashadi.

4. Muhokama (Discussion)

Ilmiy adabiyotlar tahlili ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta’lim berishda yagona, barcha bolalar uchun bir xil yondashuv samarali bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Chunki har bir bolaning psixik rivojlanish darajasi, nutqiy imkoniyatlari, bilish faoliyati va ijtimoiy tajribasi o‘ziga xosdir.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, ta’lim va kattalar ko‘magining ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Uning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlari pedagogik jarayonda bolaning mustaqil bajara oladigan vazifalari bilan kattalar ko‘magida bajara oladigan vazifalarini farqlashga yordam beradi.

Mazkur yondashuvga ko‘ra, bolaga faqat uning mavjud bilimlari darajasida topshiriq berish yetarli emas. Aksincha, uning imkoniyatlariga mos ko‘mak orqali yangi ko‘nikmalarni egallashiga sharoit yaratish lozim.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining bolalarda rivojlanishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va baholashga oid materiallarida ham bolaning rivojlanishini turli yo‘nalishlarda kompleks o‘rganish zarurligi qayd etiladi. Bunda kognitiv, nutqiy, ijtimoiy-emotsional va harakat rivojlanishi birgalikda ko‘rib chiqiladi.

UNICEF tomonidan ilgari surilgan inklyuziv ta’lim tamoyillari esa barcha bolalar, jumladan, rivojlanishida turli qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan.

Tahlillar asosida quyidagi pedagogik xulosalarni ajratish mumkin:

– Bolaning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni imkon qadar erta aniqlash zarur.

– Ta’lim jarayonida ko‘rgazmali va amaliy usullardan foydalanish muhim.

– Topshiriqlar bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak.

– Nutq, tafakkur, xotira va diqqatni rivojlantirish ishlari o‘zaro bog‘liq holda olib borilishi lozim.

– Bolani boshqa bolalar bilan solishtirish emas, balki uning shaxsiy rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni baholash maqsadga muvofiq.

– Oila va mutaxassislar hamkorligi muntazam bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, korreksion-pedagogik yordamning samaradorligi bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, individual yondashuv, muntazam mashg‘ulotlar va qo‘llab-quvvatlovchi muhitga bog‘liq.

5. Xulosa (Conclusion)

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan ishlash maxsus pedagogika va psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu bolalarning rivojlanish xususiyatlarini to‘g‘ri anglash, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olish va o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim sharti hisoblanadi.

Maqola doirasida olib borilgan nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, ruhiy rivojlanish sustlashuvi bolaning bilish faoliyati, nutqi, hissiy-irodaviy sohasi va ijtimoiy moslashuviga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, mazkur holatni intellektual rivojlanish buzilishlari bilan tenglashtirmaslik lozim. To‘g‘ri baholash uchun bolaning rivojlanish tarixi, intellektual imkoniyatlari, kundalik moslashuv ko‘nikmalari va ta’limiy ehtiyojlari kompleks o‘rganilishi zarur.

Uchinchidan, korreksion-pedagogik mashg‘ulotlarda diqqat, xotira, tafakkur, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor berish kerak.

To‘rtinchidan, logoped, psixolog, pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik bolaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, har bir bolaga individual yondashish, uning kichik yutuqlarini ham e’tirof etish va ijobiy ta’lim muhitini yaratish lozim.

Umuman olganda, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni pedagogik qo‘llab-quvvatlashdan asosiy maqsad ularning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish va jamiyatda faol ishtirok etishlari uchun zarur sharoit yaratishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

2. Vygotsky, L. S. (1993). The Fundamentals of Defectology (Abnormal Psychology and Learning Disabilities). New York: Plenum Press.

3. Pevzner, M. S. (1966). Дети с отклонениями в развитии: отграничение олигофрении от сходных состояний. Moskva: Prosveshcheniye.

4. Lebedinskaya, K. S. (1982). Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития. Moskva: Pedagogika.

5. World Health Organization. (2012). Developmental Difficulties in Early Childhood: Prevention, Early Identification, Assessment and Intervention in Low- and Middle-Income Countries: A Review. Geneva: WHO.

6. World Health Organization. (2024). Clinical Descriptions and Diagnostic Requirements for ICD-11 Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders. Geneva: WHO.

7. UNICEF. (2012). Early Childhood Development and Disability: A Discussion Paper. Geneva: UNICEF.

8. Salvador-Carulla, L., et al. (2011). Intellectual developmental disorders: Towards a new name, definition and framework for “mental retardation/intellectual disability” in ICD-11. World Psychiatry, 10(3), 175–180.

9. UNICEF. (2026). Learning is for Everyone: Global Report. Paving the Pathway for Inclusive Education for Children with Disabilities. UNICEF Innocenti.

10. World Health Organization. (2019). International Classification of Diseases 11th Revision (ICD-11). Geneva: WHO.